

İBN MEYMUN'UN DÜŞÜNÇESİNDE AHİRET VE ÖLÜMSÜZLÜK

Adnan KÜÇÜKALİ (*)

Özet

Ahret ve ölümsüzlük İslâm felsefesinde her zaman canlılığını korumuş ve tartışmalara neden olmuş ilginç iki konudur. İbn Meymun'a göre bizler ahirete ve ölümsüzlüğe inanmalıyız ancak bilmeliyiz ki bunlar ispatlanabilirlikten uzaktır. O, ahiret hayatı ve ölümsüzlüğün cismanîliğine ilişkin bir inancı da zorunlu görmez. Diğer taraftan o, insandaki aklı ikiye ayırır. Birincisi maddi olup vücudun etkilenimlerine maruz kalanıdır. Diğeri ise maddi olmayıp vücudun organlarından bağımsız olanıdır. Bu ikincisi direk olarak aktif aklın suduruna muhataptır. Ölümsüzlük ise nefsin gayretleri sonucu elde edilen bir kazanımdır.

Anahtar Kelimeler: Ahiret, ölümsüzlük, yeniden diriliş (haşr)

Moses Maimonides' Thought About Afterlife and Immortality

Abstract

The debate in Islamic philosophy about the basis to afterlife and immortality were lively and interesting two. According to Moses Maimonides we must belief that afterlife and immortality are possible but we must know that as such are incapable of demonstration. He did not require a believe in the phscial afterlife and immortality, on the other hand he distinguishes two kinds of intelligence in man, the one material in the sense of being dependent on, and influenced by, the body, and the other immaterial, that is, independent of the bodily organism. The latter is a direct emanation from the active intellect. It is acquired as the result of the efforts of the soul to attain immortality.

Key Words: Afterlife, immortality, resurrection.

---

*) Dr., Öğretmen
(e-posta: adnankali@msn.com.)

Giriş

Nefsin varlığı, tabiatı ve özellikle de onun ölümsüzlüğü ile ilgili konular, felsefenin ilk dönemlerinden beri oldukça önemsenmiş ve bu problemler hakkında hemen her zaman yoğun spekülasyonlar yapıla gelmiştir¹.

Dînîn öğretilerini, anlamlandırma ve aklın doğruları ile uzlaştırma çabası içerisinde yer alan bir Ortaçağ düşünürü için ise, ahiret, ruhun ölümsüzlüğü ve ölümden sonraki diriliş gibi konular, üzerinde önemle durulması gereken temel problemlerdendir². Zira o dönem entellektüelleri arasında; ölümle, nefsin ferdi bir varlık olarak devam edip etmeyeceği veya ayaltı âlemdeki bütün canlıların yaşam kaynağı olan faal akıl yahut külli nefse dönüp dönmeyeceği gibi meseleler dikkatle incelenmiştir³.

Onikinci yüzyıl da Endülüs Kurtuba'da dünyaya gelen, Batı'da Moses Maimonides olarak bilinen⁴, İslam düşüncesi içerisinde ise, Abu İmran Musa b. Meymun b. Ubayd Allah al-Kurtubi (al- Endulusî) al-İsrailî veya kısaca İbn Meymun veya Musa b. Meymun olarak tanınan⁵ Yahudi asıllı İslâm filozofu⁶ İbn Meymun da, söz konusu problemlere uzak durmamıştır. O, diğer İslâm filozoflarının daha önceden geçirmiş olduğu tecrübelerden hareketle, içerisinde yaşadığı toplum ve din âlimlerinin düşüncelerine ters bir konumda olmamak için, Yahudi dinin öğretileri ile çelişiklik gösteren felsefi açıklamaları ya çok sathi bir şekilde geçiştirmiş ya mecazî bir üslûp kullanmış ya da hiç mevzu etmemiştir. Çünkü o, bu tür konuların bilhassa cahil halk tarafından tüm çıplaklığı ile bilinmesinin olumsuz ve istenmeyen sonuçlar doğuracağından oldukça emindir⁷.

İbn Meymun'un düşüncelerinden bazıları gerek zamanında gerekse öldükten sonra Yahudi dinine mensup toplumlar ve özellikle de Yahudi düşünce adamları tarafından değişik nedenlerle kritize edilmiştir⁸.

- 1) Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, D.E.Ü. Yay., Karınca Matbaacılık, İzmir 1987, s. 186-189.
- 2) Oliver Leaman, *Moses Maimonides*, Routledge, London First Published 1990, s. 8-9; Alfred L. Ivry, "Neoplatonic Currents in Maimonides' Thought", *Perspectives on Maimonides: Philosophical and Historical Studies*, ed. Joel L. Kraemer, Vallentine Mitchell & Co. Ltd., London 1996, s.115-138.
- 3) Geniş bilgi için bkz., H. Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, (çev., Kasım Turhan), Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2001, s.357-355; Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi*, Ülken Yay., Kent Basımevi, İstanbul 1995, s. 171-247; Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa 1999, s. 23-164.
- 4) Leaman, *Moses Maimonides*, s.1; David B. Burrell, *Knowing the Unknowable God: Ibn-Sina, Maimonides*, Aquinas, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana 1986, s. 1-4.
- 5) Tebrizî, Ebi Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr b. Muhammed, *Şarhu'l-Mukadde- matil'l-Hams ve'l İşrun min Delâletü'l-Hâ'irîn*, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, Matbaatü's-Saadet, Kahire 1993, s. 26.
- 6) Oliver Leaman, "Introduction", *History of Islamic Philosophy*, vol.:1 ed. Seyyed Hossein Nasr and Oliver Leamen, Routledge, London and New York 1996, s. 4-7.
- 7) Moses Maimonides, *The Guide of the Perplexed I-II*, ed. Sholomo Pines, the University of Chicago Press, Chicago and London, 1963. s. 71-74, 175-177; İbn Meymun, *Delâletü'l-Hâirîn*, (thk. Hüseyin Atay), AÜİF Yay., Ankara 1974, s. 78-80, 183-184; Mustafa Çağrırcı, "İbn Meymun", *DİA*, XX, 198.
- 8) Arthur Hyman, "Jewish Philosophy in the Islamic World", *History of Islamic Philosophy*, vol.: 1 ed. Seyyed Hossein Nasr and Oliver Leamen, Routledge, London and New York 1996, s. 693-695.

Onun eleştirildiği başlıca konulardan birisi ise, yeniden dirilme (haşr)ye inanıp inanmadığı veya inanıyorsa dirilişin cismanîliğini kabul edip etmediğine yöneliktir. Bu nedendir ki, İbn Meymun daha önce telif etmiş olduğu Mişna Tora'da, ahirette insanların dirileceğine dair açık ifadeler kullanılmadığı yönündeki eleştirilere bir cevap olması maksadı ile ölümden sonra dirilme ve keyfiyeti hakkında bilgiler içeren *Makâle ani'l-b'as* (Treatise on Resurrection) adlı eserini kaleme almıştır. Filozof bu eserinde felsefi olarak dirilişin ispatlanamayacağını ancak inanılabileceğine açıklık getirmeye çalışır⁹. Ancak yine de bu eseri okuyanların birçoğu onun düşüncelerinin yeterince açık olmadığından hareketle, İbn Meymun'un gerçek düşüncesini saklama ihtiyacı hissettiği sonucuna ulaşmışlardır¹⁰.

İbn Meymun'un oldukça muğlak ifadelerle sunduğu ölümsüzlük hakkındaki düşüncelerinin nelerden ibaret olduğunun ortaya konması ise bu makalenin asıl gayesini teşkil etmektedir. Ülkemizde yapılan çalışmalar onun düşünce sisteminin oluşumunda, İslâm kültürünün bilhassa felâsifenin ve özellikle de Fârâbî'nin etkisi olduğunu, kendi eserlerinden hareketle ortaya koymuştur¹¹. Onun etkilenimi daha ziyade felâsife ile olduğundan ölümsüzlük üzerine yazılan bu makalede de Fârâbî ve İbn Sina'nın görüşlerine öncelik verilmiştir.

1. Ölümsüzlük Problemi

Tarih boyunca insanoğlunun oluşturduğu bütün topluluklarda şu veya bu manada bir ölümsüzlük fikri yahut inancı var olagelmiştir¹². Ölümsüzlük düşüncesinden kast edilen anlam; en kısa ifadesiyle, kişinin sahip olduğu varlığı ölümden sonra herhangi bir şekilde veya daha değişik bir formda sonsuza değin devam ettirmesidir¹³.

Beden ve ruh (nefs), gibi iki öğeden meydana gelen insan varlığının özsel bileşeninin ruh olduğunu, ölüm geldiğinde ölenin yalnızca beden olduğunu öne süren bir inanç ya da anlayış çerçevesi içerisinde ifadesini bulan ölümsüzlük, ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi ruhun, beden öldükten sonra, var olmaya devam etmesinden oluşan zamansal ölümsüzlüktür. İkincisi ise, ruhun beden ölümünden sonra, zaman dışı bir varlık statüsü kazanıp, daha yüksek düzeyde varolmasından oluşan ebediyete geçiştir¹⁴.

İnsanın doğasından kaynaklanan en tabii duygularından birisi de ölümsüzlüktür. Sahip olduğu ve sevdiği varlıkların kendi elinden alınmamasını ve sürekliliğinin devam et-

9) Hüseyin Atay, "Önsöz", İbn Meymun, *Delâletü'l-Hâirîn*, (thk. Hüseyin Atay), AÜF Yay., Ankara 1974, s. XV.

10) Leaman, *Moses Maimonides*, s.115.

11) Geniş bilgi için bkz., Adnan Küçükali, *İbn Meymun'un Varlık ve Düşünce Öğretisi (Fârâbî ve İbn Sina ile Karşılaştırmalı Olarak)*, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst., (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2005, s.1-182; Mehmet Aydın, *Farabi-Ibn Sina Sistemi ışığında İbn Meymun'un Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniv. Sos. Bil. Enst., (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2003, s. 1-278.

12) Aydın, *Din Felsefesi*, s.190.

13) Peter A. Angeles, *A Dictionary of Philosophy*, Harper & Row, Publishers, London 1981, s. 128-129.

14) Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, 2.baskı, Ekin Yay., Ankara 1997, s. 529- 530.

mesini arzulaması kişiyi ölümsüzlük fikrine ve ölümden sonra ikinci bir hayatın varlığı üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Hayatın ölüm ile son bulacağı gerçeği karşısında insanın duyduğu kaygı ve korkuyu gidermek için birçok iyimser görüş ortaya konmuşsa da bunlardan hiçbiri ferdi ruhun ölümsüzlüğü ve ölümden sonra ikinci bir hayatın varlığı düşüncesi kadar doyurucu olmamıştır¹⁵.

Bu nedenledir ki, düşünce tarihi, ta başlangıcından günümüze kadar ölümsüzlük problemi ile ilgili olarak birçok filozofun açıklamalarını konu edinmiştir.

Düşünce tarihinin tanıdığı ilk ve en büyük sistemin kurucusu olan ünlü Yunan filozofu Platon (M.Ö. 427-347)¹⁶, çeşitli diyaloglarında bir takım felsefi deliller öne sürerek ruhun ölümsüzlüğünü ispat etmeye çalışır. Ona göre ruhun sonu yoktur, o Tanrısal ve ölümsüzdür¹⁷. Platon'dan sonra da, üzerinde spekülasyon yapamaya gayet elverişli olan bu konu felsefenin süreklilik arz eden konuları arasında yer almıştır. Aristoteles'e gelince o, ruhu nebatî, hayvanî ve insanî olmak üzere üç sınıfa ayırmakta, aktiflik derecesine erişmiş olan ruhun ölümsüz olacağını ifade etmektedir. Ancak onun ölümsüz olarak kabul ettiği ruhun bireysel ruh mu yoksa insanlık ruhu mu olduğu anlaşılır bir dille ifade edilmediğinden tartışmalıdır¹⁸. Plotinos'a göre ise, beden fani olmasına rağmen ruh bâkîdir. Bireysel ruhların yanında bir de evren ruhu vardır. Birincinin ikinciye oranı, dalların ağaca olan nispeti gibidir¹⁹.

Ruhun ölümsüzlüğü problemi yalnızca Yunan düşünürlerinin değil, başta meşşâî ekole mensup olanlar olmak üzere diğer İslâm filozoflarının da üzerinde yoğunlaştığı önemli bir konudur. Fârâbî'nin bu problemle ilgili görüşünü M. Aydın şu şekilde özetler: "Ölümsüzlük açısından bakıldığında Fârâbî nefisleri üç gruba ayırmaktadır: akılları potansiyel seviyede kalan cahiller, akılları bil-fil hâle gelmekle birlikte amelî kemâle sahip olmayanlar, müstefad akıl seviyesine erişen ve amelî kemâle de sahip olanlar. Ancak bu son iki gruba giren nefisler, ölümsüz olma hakkını elde ederler..."²⁰ Fârâbî'nin tıpkı Aristoteles gibi konuya anlaşılır bir üslûpla dile getirmeyişi, Fârâbî'de bireysel ruhun ölümsüz olup-olmadığını tartışmalı bir hâle getirmiştir²¹. Bu nedenledir ki, İslâm dininin inanç esaslarından olan ahiret hayatı ile ilgili olarak ortaya koyduğu düşüncesi, kendisinin Gazâlî gibi filozoflar tarafından sert bir şekilde eleştirilmesine sebebiyet vermiştir²². Zira Fârâbî ebedî saadet ve ahiret azabını bütünüyle kabul ederse de, o bunları be-

15) Mahmut Kaya, "FÂRÂBÎ", *DİA*, XII, 156.

16) Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Erkam Matbaacılık, Bursa 1998, s. 80-81.

17) Geniş bilgi için bkz., Platon, "Ölümsüzlük" (Bu diyalogun özgün ismi Phaidros'dur.), *Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi*, (çev. Müntheha Yasa) ed. Cafer Sadık Yaran, Etüt Yay., Samsun 1997, s. 155-164.

18) David Ross, *Aristoteles*, (çev.: Ahmet Arslan, İhsan Oktay Anar, Özcan (Yalçın) Kavasoğlu, Zerrin Kurtoğlu), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 155-160; Kemal Sözen, *İbn Kemal'de Metafizik*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2001, s. 271.

19) Sözen, *a.g.e.*, s. 271.

20) Aydın, *Din Felsefesi*, s.190.

21) Sözen, *a.g.e.*, s. 271.

22) Gazâlî, *Tehâfüt el-Felâsife*, (çev., Bekir Sadak,) Ahsen Yay., İstanbul 2002, s. 223-241.

den ve maddi şeylerle ilişkisi olmayan ruhanî hususlara indirger. Çünkü ona göre zevk ve acı duyan, mesut veya mutsuz olan beden değil ruhtur²³.

İbn Sina'ya gelince; o, ruhun bedenden bağımsız bir cevher olduğu ve ebedî olarak ölümsüzlüğü elde edeceği fikrinde kararlıdır. Ruh beden tarafından oluşturulmuş bir varlık olmadığından, bilâkis faal akıl tarafından meydana getirilmiş olduğundan, beden belli bir dönemde ruhun sadece bir alıcısı oluyor. Böyle olunca da bedenin ölümü ruhun da ölümünü gerektirmiyor²⁴.

Ölümsüzlük ve ahiret hayatına dair felâsifenin sahip olduğu bütün bu görüşleri Mehmet Aydın şu ifadelerle özetler; “*Gerek Fârâbî, gerek İbn Sina, ölümsüzlüğü düşünen nefse hasretmektedir. Her ikisi de Ahiretteki azabı ve mükâfatı (acıyı ve hazzı) ruhanî nitelikte görmekte ve kur'an'ın cennet ve cehennemle ilgili tasvirlerini sembolik mânâda anlamaktadır...*”²⁵

2. İbn Meymun'da Ahiret İnancı ve Ölümsüzlük

İbn Meymun'un temel felsefî eseri, *The Guide of the Perplexed (Delâletü'l-Hâ-irîn)*'dir²⁶. O, bu eserinde ölümsüzlük ve ahiret hayatına ilişkin düşüncelerini oldukça kısa tutar²⁷. Zira filozof İbn Meymun aynı zamanda Yahudî cemaatinin önderi “Rais al Yahud” (Yahudilerin reisi) ve ileri gelen bir din adamıdır²⁸. O, Yahudi dini düşüncesini en iyi bilenlerden birisi olduğundan gerçekte gerek Tevrat'ta gerekse diğer Yahudi dini düşüncesine ait kutsal metinlerde de ahiret hayatının keyfiyetine yönelik belirgin ve doyurucu açıklamaların olmadığını farkındadır. Haddizatında meşşai bir düşünür olan İbn Meymun, meşşailiğin ve dini metinlerin genel esprisine paralel olarak duruşunu belirlemiş ve halkın muhtemel tepkisini de dikkate alarak ahiret hayatına yönelik görüşlerini gayet az ve üstü kapalı kavramlarla geçiştirmiştir.

Şurası çok açık ki, o, öldükten sonra dirilmeye ve ahiret hayatının vuku bulacağına inanmayı, dinin bir gereği olarak kabul etmektedir. Ancak bu inancın delilendirilip ispatlanabilirlik kazanmasını ise pek mümkün görmez²⁹. Çünkü bu bir mucizedir. Mucizenin varlığının kabul edilebilmesi için ise, tanrının âlemi zamanda yaratmış (hâdis) olduğuna inanılması gerekir aksi takdirde daha sonra vuku bulacağına inanılan ahiret hayatının

23) İbrahim Madkûr, “Fârâbî I”, *Klâsik İslâm Filozofları ve Düşünceleri*, (çev., Osman Bilen), ed. M. M. Şerif, İnsan Yay., İstanbul 2000, s. 60.

24) Leaman, *Ortaçağ İslâm Felsefesine Giriş*, s. 127.

25) Aydın, *Din Felsefesi*, s.203.

26) Shlomo Pines “The Philosophic Sources of The Guide of Perplexed”, *The Guide of the Perplexed: With an Introductory Essay*, the University of Chicago Press, Chicago and London 1963, s. IVİİ.

27) Leaman, *Moses Maimonides*, s. 115.

28) Jacop Levinger, “Was Maimonides “Rais Al - Yahud in Egypt”, *Studies in Maimonides*, ed. Isadore Twersky, Harvard University Press, London 1990, s. 83-93; Andrew S. Ehrenkreutz, “Saladin's Egypt and Maimonides”, *Perspectives on Maimonides: Philosophical and Historical Studies*, ed. Joel L. Kraemer, Vallentine Mitchell & Co. Ltd., London 1996, s. 305.

29) Atay, “Önsöz”, İbn Meymun, *Delâletü'l-Hâirîn*, s. XV.

meydana gelmesi tahakkuk edemez. Ona göre eğer bir kimse âlem zorunlu olarak, nedenler çerçevesinde belirleniyor, düşüncesine sahip olursa onun için kaçınılmaz olarak şu iki görüş meydana çıkar. Birincisi, âlem hâdistir. İkincisi, mucize imkânsızdır. Birinci görüşün oluşumunu akılların zorunlu olarak Tanrı'dan çıkması düşüncesi ile ilintilendirir. Şayet akıllar zorunlu olarak Tanrı'dan çıkıyorsa, felekler de zorunlu olarak, akıllardan meydana geleceklerdir. Bütün bu oluşumlar zaman dışı olduğundan bunlardan meydana gelecek olan madde de kadîm olacaktır³⁰.

O, determinist bir âlem tasavvurunun ortaya çıkaracağı mucizenin imkân dışılığı ile ilgili düşünceleri dini öğretilerle ters düşmeleri açısından eleştirir. Zira böyle bir görüş, şeriata zarar verir. Kutsal kitapların açıkladığı, mucizelerin yok sayılmasına neden olur³¹. Esasında Mucize ve yeniden diriliş gibi hadiseler insanların kavrayışını zorlayan aklın ölçülerini aşan olaylar olduğundan bunlar kutsal metinlerde hayli kısa anlatımlarla bildirilmişlerdir³². Ona göre, yeniden diriliş ve mucize ile ilgili olarak olumlu veya olumsuz herhangi bir delil getirilemeyeceğinden insanlar için bu sahada otorite kabul edilen, zihni ve ahlakî yetkinliğin zirvesinde bulunan peygamberlerin düşüncelerini kabul etmekten daha uygun bir tavır olamaz³³.

Bir mü'min olarak kutsal metinlerin ahiret öğretisini doğrulayan İbn Meymun bir filozof olarak aynı metinlerin felsefî yorumunu yapmaktan geri kalmaz. Ona göre aslında insanlar kendi istek ve arzularıyla örtüştüğü ve ölümsüzlüğü arzuladıkları içindir ki, yeniden dirilişi, dirilmemeye tercih ederler. Fakat yeniden dirilişin şimdikinden daha mükemmel ve cismanî olacağı veya ödül ve cezanın nasıl ve ne şekilde olacağı da açık değildir. Cismanî bir diriliş inancının da halkın kavrama düzeyi ile ilgili olduğunun bilinmesini ister³⁴. Çünkü ona göre halk cismanîliğe sahip olmayan hiçbir varlığı hatta çoğu kez Tanrı'yı dahi cismanîlik dışı bir varlık olarak tasavvur edemez³⁵.

İbn Meymun Tevrat'da ahirete ilişkin ayetlere yer verilmesinde iki nedenin rol oynadığının bilinmesini ister. Bunlardan birincisi, yıldızlara tapan (sabiî) toplumların âlemin ezeli olduğu, Tanrı'nın göklerde bir mekanı olduğu, peygamberliğin olmadığı, mucizenin ve yeniden dirilişi inkâr edilmesine yönelik inanışlarıdır. Tevrat sabîflerin bu batıl itikatlarının yanlışlığını belirtmek ve onları ikaz etmek amacıyla ahiret inancından bahseder. Onlara Tanrı'nın bu yanlış inançlara sahip kimseleri cezalandıracağı diğerlerini ise ödüllendireceğini mecazi bir dille uyarır. İkinci nedene gelince; insanların ödül ve cezanın olmasına yönelik düşünceleridir. Tevrat'ın ödül ve ceza hakkındaki ayetleri, insanların bu dünyada daha erdemli bir hayat sürdürmelerinde olumlu katkıda bulunur³⁶.

30) İbn Meymun, (Maimonides), *The Guide of the Perplexed II*, s. 315-316.

31) İbn Meymun, *a.g.e.*, s. 328; Geniş bilgi için bkz., Küçükali, *İbn Meymun'un Varlık ve Düşünce Öğretisi*, s. 108-109.

32) Leaman, *Moses Maimonides*, s. 116.

33) Leaman, *a.g.e.*, s. 116.

34) Leaman, *a.g.e.*, s. 116-117.

35) İbn Meymun, (Maimonides), *The Guide of the Perplexed I*, s. 72-77.

36) Leaman, *a.g.e.*, s. 116-117; İbn Meymun, (Maimonides), *a.g.e.*, s. 67.

Felâsife halkın kendi zihninde oluşturduğu cismanîlik içeren ve süfli isteklerin tatminine hizmet eden ahiret ve buna bağlı olan ölümsüzlük tasavvurunun ötesinde çok daha farklı bir anlayışın egemen olmasının daha tutarlı olacağı görüşündedir³⁷. Onlara göre ölümsüzlük kazanmış nefislerin dünyada yaptıkları eylemleri nedeni ile zenginlik, sağlıklı olma veya daha güçlü ve kuvvetli olma gibi bir karşılıkla ödüllendirilmeleri uygun bir davranış olmaz. Gerçekte onların aklî eylemleri nedeniyle elde etmiş oldukları zevk ve mutluluk söz konusu, maddi zenginlik, sağlık ve kuvvetli olmak gibi niteliklerden oldukça üstündür. Kısaca bizzat düşünselliğin kendisinin verdiği mutluluk en değerli ödüldür³⁸.

Leaman'a göre İbn Meymun'un eserlerinin tamamı ve kullandığı mantık dikkatlice irdelendiğinde şu sonuca varmak mümkündür: Onun öldükten sonra cismi çürümüş ve dağılmış olan bir insanın tekrar aynı şekilde fiziksel olarak diriltileceğinin olabirliğine yönelik düşüncelere sahip olması zordur. Yine ona göre ahiretin mekânsal olarak varlığı dahi şüphelidir. Çünkü kutsal metinlerde bu durumu açıklayıcı bir nass yoktur. Bu düşüncelere sahip bir filozoftan cismanî bir ahiret hayatı, ödül ve cezaya yönelik hazırlanmış bir cennet veya cehennemin olacağına yönelik bir inanç beklenilemez³⁹.

İbn Meymun geleneksel Yahudi düşüncesinin benimsemiş olduğu ahiret tasavvurundan oldukça uzaklaşmış ve felâsife ile daha örtüşen bir ahiret inancı sergilese de hiç şüphesiz ki, ahiretin varlığına kesin olarak inanmaktadır⁴⁰. O, Kitâbü's-Sirâc'ında günümüz Yahudilerin- ce dahi çok önemsenen Museviliğin temel prensibi olarak kabul edilen 13 inanç esasını bir anlamda Yahudiliğin amentüsünü belirlemiştir. Burada da ahirete inancının zorunluluğunu ortaya koyar⁴¹.

İbn Meymun da tıpkı Fârâbî gibi nihâi kemâle ulaşan aklın ölümsüz olduğu kanaatinde. Nihâi kemâli elde eden mükemmel insanların nefisleri, ölümle bedenlerinden ayrıldıktan sonra bir ve aynı durumda yani daimi beka ve büyük bir zevk halinde kalırlar⁴². Dünya hayatında erdemli ve tutarlı bir hayat sürüp, bilfiil akıldan bilkuvvelige geçen ve faal akılla ittisal kurabilecek düzeye gelmiş mükemmel insanlar ölümsüzlüğü kazanırlar. Bunlar için nihâi amaç; aklın cisimsiz bir durumda kalıp, en yüksek düşünsel eylem (aynı zamanda zevk) olan Tanrı tefekkürüyle meşgul olmasıdır.

Ölümsüzlüğü kazanmış bir nefis, daha önce tecrübe etmediği cismanî zevklerin üstünde yüce bir safhaya ulaşır. Onlar artık hiçbir cismanî zevki arzulamazlar⁴³.

37) Gazâlî, *Tehâfüt el-Felâsife*, s.223.

38) Leaman, *a.g.e.*, s. 116.

39) Leaman, *a.g.e.*, s. 115-127.

40) Atay, "Önsöz", İbn Meymun, *Delâletü'l-Hâirîn*, s. XV.

41) Muhammed Zâhid el Kevserî, "Taktimet'ül Kitab", Tebrizî Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi ekr b. Muhammed, *Şarhu'l-Mukaddematil'l-Hams ve'l İşrun min Delâletü'l-Hâ'irîn*, (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî), Matbaatü's-Saadet, Kahire 1993, s. 12; Atay, "Önsöz", s. XII; Mustafa Çağrırcı, "İbn Meymun", *DİA*, XX, 195-196.

42) Aydın, *Farabi-İbn Sina Sistemi...*, s. 267.

43) Aydın, *a.g.e.*, s.275.

Fârâbî ile birçok konuda fikirleri örtüşen İbn Meymun, Fârâbî'nin nefsi bir cevher olarak kabul etmesini onaylamaz. Ona göre nefis, cismin ilk yetkinliğidir. Nefsi nedeni ile ahlâki ve akfî yetkinliği elde eden kişi, ölümsüzlüğe ulaşır. Ancak bu cismanî olmayıp manevîlik taşıyan bir ölümsüzlüktür⁴⁴.

Sonuç

İslâm felsefe geleneği içerisindeki Yahudi bir düşünür olan İbn Meymun, gerek ahiretin varlığına gerekse de nefsin ölümsüzlüğüne olan inancını, Yahudi dini düşüncesi ve felâsifenin öğretileri ışığında yorumlayarak daha özgün bir anlayışa ulaşmak ister. Ona göre ahiret hayatı dinen de kabul edilmesi gereken inanç esaslarından birisidir. Tanrı bu fani ve cismanî dünya hayatından sonra bakî ve gayr-i cismanî ahiret hayatını oluşturacaktır. Her ne kadar böyle bir diriliş aklın doğruları ve tabîî düzen ile bir çelişirlik gösterse de Tanrı'nın zaman zaman doğal düzene muhalif olarak oluşturduğu eylemleri de vardır. Tanrı'nın bu eylemlerini mucize olarak adlandıran İbn Meymun, haşrin de bir mucize eseri olarak meydana getirilebileceğini ve ahiret hayatının başlatılabileceğinin kabul edilebilirliği üzerinde durur.

İbn Meymun, ahlâkî ve akfî yetkinliğe ulaşan erdemli kimselerin, akıllarını bi'l-kuvvelikten bi'l-fiillîğe çıkaran kimseler olduğu düşüncesindedir. Faal akılla bağlantı içerisinde olan bu nefis sahipleri ölümsüzlüğe kavuşmuş mükemmel insanlardır. Ancak onların ölümsüzlüğü cismanîlik içermekten uzak, manevi ölümsüzlüktür.

44) Hyman, "Jewish Philosophy in the Islamic World" s. 690.